

Henryk Zins

"The Cambridge Economic History of Europe", t. 3, "Economic Organization and Policies in the Middle Ages", Cambridge 1963 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 8, 256-261

1965

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

hrubieszowski, a groby w Gródku, Raciborowicach, Skomorochach, Strzyżowie i Werbkowicach-Kotorowie, pow. hrubieszowski.

Osadę kultury trzcinieckiej badano w Bondyrzu, pow. zamojski i Strzyżowie, pow. hrubieszowski, groby — w Guciowie, pow. zamojski i Kosinie, pow. kraśnicki.

W Trzcincu, pow. opolski badano wczesną, z III okresu epoki brązu osadę tzw. kultury łużyckiej, młodsze w Kosinie, pow. kraśnicki i Strzyżowie, pow. hrubieszowski⁷.

Osadę z okresu późnolatańskiego badano w Werbkowicach-Kotorowie, pow. hrubieszowski⁸.

Cmentarzyska i groby z okresu wpływów rzymskich zbadano w Gościeradowie, pow. kraśnicki⁹, Opoce, pow. puławski i Werbkowicach, pow. hrubieszowski.

Obiekty wczesnośredniowieczne, jak grody i zespoły osad podgrodowych badano w Chodliku, pow. opolski, Czermnie, pow. tomaszowski, Gródku, pow. hrubieszowski, na Czwartku w Lublinie i w Sasiadce, pow. zamojski, a cmentarzysko w Lipsku, pow. zamojski. Osadę typu wiejskiego badano w Strzyżowie, pow. hrubieszowski¹⁰.

Nie ma potrzeby podkreślać celowości opublikowania tego rodzaju wydawnictwa i jego praktycznego znaczenia dla archeologicznych potrzeb badawczych, konserwatorskich, planowania itp. Wydawnictwo to stanie się na pewno niezbędnym informatorem dla nauczycieli historii, licznych regionalistów, słowem dla wszystkich interesujących się dorobkiem archeologii, którym dostarczy niezbędnych informacji o wynikach najważniejszych badań wykopaliskowych oraz będzie pomocą w dotarciu do fachowej literatury przedmiotu.

Jan Gurba

⁷ Odkrycia nie wspomniane, mimo przytoczonej literatury.

⁸ Por. przypis 7.

⁹ A. Niewęgiłowski *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Gościeradowie, pow. Kraśnik*. „Wiadomości Archeologiczne” 1931, 27, s. 314—315.

¹⁰ Por. przypis 7 oraz J. Głosik, J. Gurba: *Strzyżów terenem badań archeologów*. „Wiadomości Archeologiczne” 1963, 29, s. 124—125.

The Cambridge Economic History of Europe. T. III: Economic Organization and Policies in the Middle Ages

Wyd. M. M. Postan, E. E. Rich, E. M. Miller. Cambridge 1963, ss. XIII + 696

Omawiany tom zamyka zaplanowaną jeszcze przed ostatnią wojną przez J. Claphama oraz Eileen Power najobszerniejszą w literaturze naukowej historię gospodarczą Europy średniowiecznej. Tom I, poświęcony zagadnieniom agrarnym, ukazał się w 1941 r.¹, tom II, obejmujący dzieje handlu i przemysłu, w 1952 r.², niniejszy tom III, traktujący o dziejach form organizacji działalności gospodarczej i polityce gospodarczej w średniowieczu, po dalszych 11 latach w 1963 r., co

¹ The Cambridge Economic History of Europe, t. I: The Agrarian Life of the Middle Ages. Cambridge 1941.

² The Cambridge Economic History of Europe, t. II: Trade and Industry in the Middle Ages. Cambridge 1952.

najlepiej świadczy o trudnościach związanych z tym przedsięwzięciem. Główna redakcja tomu III spoczywała w rękach wybitnego angielskiego specjalisty od historii gospodarczej wieków średnich, M. M. Postana z Cambridge. Wśród autorów poszczególnych rozdziałów tomu znaleźli się wybitni znawcy średniowiecznych zagadnień gospodarczych, zarówno historycy brytyjscy i amerykańscy, jak i francuscy, włoscy, belgijscy i in. Dzięki współpracy wielu znanych autorów w zakresie życia gospodarczego Europy średniowiecznej, recenzowany tom przedstawia w wielu wypadkach bardzo wysoki poziom ujęcia, chociaż jednocześnie posiada różne luki, trudne do wytłumaczenia w tak poważnym wydawnictwie.

Tom dzieli się na dwie nierówne objętościowo części, z których pierwsza zatytułowana *Organization* (rozdz. I—III, s. 3—153) traktuje o różnych formach organizacji średniowiecznego życia gospodarczego, część zaś druga *Polities* (rozdz. IV—VIII, s. 157—575), znacznie obszerniejsza — o średniowiecznej polityce gospodarczej. Podział taki jest dosyć formalny i niejednokrotnie przypadkowy, zagadnienia w ten sposób usystematyzowane krzyżują się i np. rozdział o cechach rzemieślniczych, zamieszczony w części drugiej, z równym powodzeniem mógłby się znajdować w części poświęconej organizacji średniowiecznego życia gospodarczego.

Rozdział I *The Rise of the Towns* (s. 3—41) został napisany przez profesora uniwersytetu w Gandawie, H. van Werveke³ i stanowi próbę bardzo zwięzłego zarysu aktualnego stanu badań nad początkami i rozwojem miast średniowiecznych. Autora, znajdującego się pod wpływem H. Pirenne'a, interesuje zarówno różnorodna geneza ośrodków miejskich, jak i ich prawno-społeczny rozwój, kwestie demograficzne, handlowe i in. Bardzo silnie podkreślone zostały ekonomiczne przyczyny rozwoju miast oraz znaczenie w nich grupy społecznej zajmującej się handlem, która od czasu Karolingów reprezentowała interesy gminy miejskiej. Autor słusznie docenia rolę miast w walce o uniezależnienie się od władzy feudalnej, podkreśla, że walka ta przyczyniała się do rozsadzania struktury feudalizmu. Upraszcza natomiast problem patrycjatu oraz niemal pomija całkowicie zagadnienie plebsu miejskiego i ludzi luźnych, nie docenia znaczenia konfliktów społecznych w miastach. Ograniczając się tylko do Europy Zachodniej i pomijając m. in. Bizancjum, Ruś kijowską oraz inne kraje tej części Europy, daje zawężone ujęcie zagadnienia, wysnute jedynie ze źródeł i stosunków zachodnioeuropejskich.

Rozdział II *The Organization of Trade* (s. 42—118) wyszedł spod pióra jednego z największych znawców przedmiotu, R. de Roovera, profesora Brooklyn College, m. in. autora fundamentalnych prac na temat średniowiecznych banków, stosunków kredytowych i pieniężnych⁴. Przedmiotem rozważań de Roovera, podzielonych na trzy wyraźne części, jest najpierw okres handlu wędrownego do około 1300 r., a następnie dwa najważniejsze rejony rozwiniętej już organizacji wymiany handlowej w XIV i XV w.: południowy, przede wszystkim włoski, a następnie północny, hanzeatycko-angielski. Nawiązując do swoich własnych dawniejszych badań, które stanowią najważniejsze studia w tym zakresie, de Roover obszernie przedstawił różne typy występujących w handlu średniowiecz-

³ Jest on m. in. autorem syntetycznej pracy o handlu niderlandzkim ze szczególnym uwzględnieniem Brugii i Antwerpii. Por. H. van Werveke *Brugge en Antwerpen. Acht eeuwen Vlaamsche handel*. Gandawa 1946.

⁴ Por. m. in. R. de Roover *Money, Banking, and Credit in Medieval Bruges*, Cambridge (Mass) 1948; tenże *The Medici Bank, its Organization, Operation and Decline*. New York 1948; tenże *L'évolution de la lettre de change, XIVe—XVIIe siècles*. Paryż 1953.

nym spółek, początki banków i kantorów wymiany, kwestie związane z rozwojem kredytu, początki ubezpieczeń, zajął się korespondencją handlową, zagadnieniem weksla itd. O ile udało się autorowi dosyć szeroko ukazać powyższe zagadnienia w odniesieniu do regionu Morza Śródziemnego, a przede wszystkim Włoch, to znacznie powierzchowniej zostały omówione te zagadnienia w regionie hanzeatyckim i handlu angielskim. Niezależnie od nierównomiernego uwzględnienia różnych stref gospodarczych należy przyznać, że studium de Roovera daje bardzo kompetentnie i syntetycznie napisany obraz wielu podstawowych zagadnień organizacji handlu średniowiecznej Europy Zachodniej.

Ostatni rozdział części pierwszej omawianego wydawnictwa napisany został przez profesora uniwersytetu w Brukseli, O. Verlindena i nosi tytuł: *Markets and Fairs* (s. 119—153). Autor kolejno omówił w nim najstarsze targi merowińskie i bizantyńskie, jarmarki szampańskie, flandryjskie, genewskie, lyońskie, niemieckie, brabanckie, skandynawskie i in., wspominając już tylko w sposób niemal katalogowy o jarmarkach włoskich, hiszpańskich itd., a pomijając niemal całkowicie Europę środkowo-wschodnią. Interesuje go zwłaszcza rozmieszczenie targów i jarmarków, okresy ich rozwoju i upadku, charakter i drogi wymiany, natomiast niewiele miejsca poświęca organizacji wymiany oraz problemowi wymiany pomiędzy miastem i wsią, na co słusznie zwrócił uwagę H. Samsonowicz⁵.

Druga część omawianego dzieła poświęcona została polityce gospodarczej i doktrynom ekonomicznym średniowiecza. Kolejny rozdział IV *The Economic Policies of Towns* (s. 157—229) opracowany został przez A. B. Hibberta z Cambridge, który analizując stałe i zmienne czynniki oddziaływające na gospodarczy model średniowiecza wyróżnił wśród tych pierwszych zwłaszcza dwa: 1. obronę korporacyjnych interesów kastowych wraz z dążeniem do zapewnienia sobie monopolu i kontroli, 2. obronę konsumenta miejskiego przy pomocy całego systemu regulowania cen, reglamentowania wyrobów itd. Czynniki zmienne zależały od określonej sytuacji i polityki poszczególnych miast w różnych okresach i autor przeprowadza analizę tego zagadnienia w rozwoju historycznym. Okres pierwszy trwał jego zdaniem do końca XII w. i charakteryzował się samodzielnością miast i ich dosyć liberalną polityką gospodarczą, której głównym celem było zwiększenie dochodów miasta. Okres drugi to XIII w., kiedy nastąpiło na Zachodzie gospodarcze nasycenie, opanowanie rynków i wzrost form eksploatacji handlowej. Patrycjat kupiecki, mający władzę w miastach i walczący z konkurencją innych ośrodków, stosował coraz większy ucisk fiskalny w stosunku do miejskiej społeczności, podporządkowując ją swoim gospodarczym celom. W wyniku tego rodzaju polityki nastąpiło ograniczenie wolności i pogwałcenie interesów konsumenta. Okres trzeci to XIV i XV w., będące widownią kryzysu systemu średniowiecznej ekonomiki i początków reakcji, przybierających na sile ruchów społecznych, walki pospólstwa miejskiego o władzę itp. Przedstawiając w sposób na ogół konsekwentny próbę powyższego modelu gospodarczego średniowiecza, A. B. Hibbert przeprowadza polemikę z tezą Pirenne'a na temat ekskluzywnego charakteru jaki posiadała *Ghilda mercatora*, opowiadając się za dosyć liberalną jej polityką.

Z powyższym zagadnieniem, bardzo interesująco i w sposób pogłębiony ukazany przez A. B. Hibberta, łączy się rozdział V *The Gilds* (s. 230—280), poświęcony cechom rzemieślniczym. Opracowany on został przez Sylwię L. Thrupp, profesora uniwersytetu w Chicago, autorkę wielu prac z zakresu historii gospodarczej i społecznej Anglii późnego średniowiecza⁶. S. L. Thrupp omówiła roz-

⁵ Por. uwagi H. Samsonowicza na temat omawianego tomu w „Kwartalniku Historycznym”. T. LXX, 1963 nr 4, s. 955.

wój, organizację i znaczenie cechów rzemieślniczych, pomijając przy tym problem wczesnej gildii i różnych kompanii kupieckich.

Bardzo obszerny rozdział VI *The Economic Policies of Governments* (s. 281—429) został napisany przez kilku autorów, którzy omówili politykę i działalność gospodarczą państw Europy Zachodniej i Północnej na dosyć szerokim tle zagadnień politycznych i ekonomicznych. E. Miller⁷ z Cambridge zajął się powyższym problemem w odniesieniu do Francji i Anglii, cytowany już H. van Werveke z Gandawy przedstawił politykę gospodarczą Niderlandów, E. Lönnroth z Göteborga — krajów nadbałtyckich, i wreszcie znany historyk włoski C. M. Cipolla⁸ z Wenecji — politykę gospodarczą Włoch i Półwyspu Iberyjskiego. Jak już z tego wyliczenia widać pominięte zostały z niezrozumiałych względów różne inne ważne regiony i kraje Europy, nie tylko Bizancjum, Ruś czy Węgry, ale nawet cesarstwo, miasta południowych i zachodnich Niemiec, odgrywające tak ważną rolę w historii gospodarczej Europy średniowiecznej. Ponadto, odnosi się to także do całego tomu, poszczególne części rozdziału przedstawiają nierówny poziom, są zbiorem dosyć luźnych i słabo powiązanych zarysów, wyrażających indywidualne cechy badawcze i pisarskie autorów. Wydaje się, że dosyć przypadkowe są też w wielu wypadkach rozmiary i proporcje kolejnych części omawianego rozdziału VI. Ogromną jego większość poświęcono niezbyt chyba słusznie Francji i Anglii, stanowczo zbyt mało miejsca przeznaczono dla Włoch oraz Półwyspu Iberyjskiego.

Niewątpliwie najgruntowniej opracowaną częścią rozdziału VI jest rozprawa E. Millera, szeroko omawiająca politykę gospodarczą Francji i Anglii (s. 281—340). Autor przedstawił ten problem łącznie, na szerokim tle politycznej i gospodarczej historii Europy Zachodniej, wyróżniając trzy okresy: 1. wczesne średniowiecze, 2. XII i XIII w., 3. późne średniowiecze. W centrum uwagi Millera znalazły się wszystkie podstawowe czynniki składające się na pojęcie polityki gospodarczej obu wymienionych państw, zarówno polityczne, prawne, administracyjne, fiskalne, jak i handlowe. Autor stara się również omówić problem rynku i wymiany, odtworzyć bilans handlowy, organizację przemysłu itp. Znacznie bardziej zwięzłe i ogólne są pozostałe trzy części VI rozdziału. H. van Werveke uwydatnił szczególnie problemykę wewnętrznego i zagranicznego handlu Niderlandów, ich politykę w zakresie rzemiosła, rolnictwa i organizacji skarbu, natomiast C. M. Cipolla omówił kwestie polityki handlowej i przemysłowej we Włoszech i na Półwyspie Iberyjskim, przy czym temu ostatniemu poświęcił nazbyt mało uwagi, pomijając ponadto z niezrozumiałych względów państwo sycylijskie Fryderyka II. Wiele wątpliwości budzi szkic E. Lönnrotha na temat państw bałtyckich, omawiający całość zagadnienia głównie od strony polityki Hanzy i Państwa Krzyżackiego w Prusach, przy absolutnej nieznajomości literatury polskiej (wykorzystał jedynie kilka artykułów badaczy polskich, opublikowanych w języku francuskim i niemieckim w starszych wydawnictwach).

⁶ S. L. Thrupp *The Merchant Class of Medieval London (1300—1500)*. Chicago 1948. Por. też S. L. Thrupp *The Grocers of London. A Study of Distributive Trade*. W: *Studies in English Trade in the Fifteenth Century*. Wyd. E. Power i M. M. Postan. Londyn 1951, s. 247—292.

⁷ Pozycję naukową zapewniła Millerowi przede wszystkim książka na temat społecznych aspektów wielkiej własności ziemskiej biskupów z Ely od X do XIV w. Por. E. Miller *The and Bishorp of Ely. The Social History of an Ecclesiastical Estate from the Tenth Century to the Eearly Fourteenth Century*. Cambridge 1951.

⁸ Autor ten wykorzystał tu w dużym stopniu wyniki swych dawniejszych badań nad problemami pieniądza i organizacją banków w epoce feudalnej. Por. C. M. Cipolla *Money, Prices, and Civilization in the Mediterranean World*. Princeton 1956.

W przeciwieństwie do rozdziału VI, stanowiącego zbiór szkiców bardzo różnorodnych pod względem wartości, ujęcia i metody, rozdział VII *Public Credit, with special Reference to North-West Europe* (s. 430—553) stanowi obszerną i nowatorską próbę dosyć jednolitego przedstawienia zagadnienia kredytu w średniowieczu. Autorzy tego rozdziału, E. B. Fryde (University College, Aberystwyth) oraz M. M. Fryde (Columbia University, New York) zajęli się tylko północno-zachodnią Europą, omawiając najpierw przełomowe znaczenie wypraw krzyżowych dla rozwoju operacji bezgotówkowych, a następnie przechodząc kolejno do problemu kredytu w poszczególnych krajach północno-zachodniej Europy (Anglia, Francja, Niderlandy, częściowo Niemcy). Należy żałować, że redaktorzy tomu nie pomyśleli o opracowaniu tego zagadnienia również i dla Włoch, południowej Francji, Półwyspu Iberyjskiego czy Państwa Kościelnego, nie mówiąc już oczywiście o Europie środkowej i wschodniej, tym bardziej, że jeden z autorów rozdziału, Mieczysław Fryde jest pochodzenia polskiego i jest autorem drukowanych u nas przed wojną prac⁹.

Ostatni (VIII) rozdział *The Cambridge Economic History of Europe*, napisany został przez Gabriela Le Brass, nosi tytuł: *Conceptions of Economy and Society* (s. 554—575). Mimo niewielkich rozmiarów stanowi on interesujące omówienie najważniejszych średniowiecznych doktryn oraz koncepcji ekonomicznych znajdujących się w pismach różnych kanonistów, teologów i innych pisarzy średniowiecznych. Najwięcej miejsca poświęcił autor omówieniu poglądów na zagadnienie bogactwa, godziwego zysku, lichwy itp. Bardzo słabo natomiast i niewystarczająco przedstawione zostały idee społeczne średniowiecza.

Do tomu został dołączony przez P. Spufforda krótki przegląd niektórych zagadnień monetarnych średniowiecza, pomyślany jedynie jako swego rodzaju katalog omawiający ważniejsze rodzaje pieniądza średniowiecznego. Nie zastępuje on jednak niesłusznie pominiętej w tym tomie rozprawy na temat stosunków pieniężnych, którego brak jest równie dotkliwie odczuwany, jak i pominięcie kwestii metrologicznych.

Tom zamyka dość obszerna, selekcyjnie i problemowo zrobiona bibliografia do poszczególnych rozdziałów (s. 605—674), dająca mniej więcej aktualny stan badań historiografii zachodniej nad historią gospodarczą Europy północno-zachodniej. Dosyć szczegółowy indeks rzeczowy, osób i miejscowości ułatwia korzystanie z książki.

Na zakończenie należy przede wszystkim zauważyć, że wbrew intencjom inicjatorów omawianego wydawnictwa, J. Claphama i E. Power, tom III *The Cambridge Economic History of Europe* potwierdza opinię, że nie jest to syntetyczny podręcznik o jednolitej koncepcji. Mamy tu raczej do czynienia ze zbiorem szkiców i rozpraw o dość różnej koncepcji i wartości, które niezależnie od swych rozmaitych ograniczeń i braków stanowią najlepsze, jak dotąd, tak obszerne podsumowanie stanu badań nad różnymi aspektami historii gospodarczej średniowiecza. Niejeden rozdział tego opracowania jest nowatorskim i oryginalnym ujęciem zagadnienia, przeważnie ambitną próbą nowego spojrzenia, chociaż jednocześnie znaleźć tu można również i zarysy dość stereotypowe.

Praca obejmuje w istocie tylko Europę zachodnią i bardzo mizernie i niezadowolająco wygląda usprawiedliwienie tego faktu we wstępie wydawców. Nie tylko pominięta została na ogół problematyka gospodarcza Europy wschodniej, ale i prawie nie wykorzystana historiografia krajów socjalistycznych. Nierównomierne

⁹ Por. M. Fryde *Z badań nad dziejami kredytu publicznego w średniowieczu. Kredyt miast.* „*Ekonomista*” T. III, 1935, s. 85—114.

uwzględnienie poszczególnych krajów i stref gospodarczych Europy sprawiło, że omawiana książka traktuje w istocie przede wszystkim o północno-zachodniej Europie: północnej Francji, Anglii, Niderlandach i częściowo Niemczech. W mniejszym już stopniu została wzięta pod uwagę południowa Francja, Włochy, Półwysep Iberyjski oraz region Morza Bałtyckiego. Pozostałe kraje i strefy gospodarcze Europy w istocie całkowicie niemal pominięto, co odnosi się zarówno do ziem ruskich, Bizancjum, krajów bałkańskich, jak i nawet papieżstwa, które z niezrozumiałych względów zostało opuszczone, mimo iż stanowiło w średniowieczu tak potężną organizację finansową. Pominięcie Europy wschodniej oraz nazbyt ogólne potraktowanie Europy południowej, stanowiącej w średniowieczu główne centrum życia gospodarczego, stanowi bardzo poważny brak omawianej publikacji.

Dalszym istotnym mankamentem tomu jest opuszczenie rozdziałów poświęconych organizacji transportu oraz kwestiom pieniężnym i monetarnym. Ich brak stwarza nie tylko lukę w całej kompozycji książki, ale stanowi jednocześnie utrudnienie w przedstawieniu przez poszczególnych autorów różnych kwestii i zagadnień.

O tym, że pierwsze wydanie 3-tomowej historii gospodarczej średniowiecza nie jest — mimo swych licznych walorów — dziełem w pełni udanym, najlepiej wiedzą sami redaktorzy z Cambridge. W przygotowaniu znajduje się nowa redakcja pierwszych tomów, wzbogacona o nowe zagadnienia i nowych autorów, również z udziałem badaczy z krajów socjalistycznych (np. prof. M. Małowist przygotował do reedycji tomu II rozprawę na temat handlu Europy Wschodniej w późnym średniowieczu)¹⁰.

Henryk Zins

Ryszard Orłowski

Działalność społeczno-gospodarcza Andrzeja Zamojskiego (1757—1792)

Lublin 1965, ss. 384

Podjęcie tematu uzasadnia pełna niedomówień i luk dotychczasowa literatura przedmiotu. Ramy czasowe monografii pokrywają się z czasowym zakresem publiczno-reformatorskich poczynań Andrzeja Zamojskiego, od r. 1757 do chwili zgonu w 1792 r. Działalności społeczno-gospodarczej autor poświęcił 1/3 rozprawy, wyjaśnieniu zaś innych odcinków życiowej aktywności ekskanclerza 2/3 pracy. Można to uznać za pożyteczne dla wyrobienia sobie pełnego obrazu osiągnięć ordynata. W takim razie omawiana monografia posiada zasadniczo charakter zbliżony do pełnej biografii.

Praca opiera się na szerokiej podstawie źródłowej. Autor wykorzystał w stołecznym Archiwum Głównym Akt Dawnych w zespole Biblioteki Ordynacji Zamojskiej archiwum domowe A. Zamojskiego, dotarł do jego części uznanej za zaginioną przez W. Konopczyńskiego, wzbogacił zasobami akt Ordynacji Zamojskiej w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie, uzupełnił kwerendą przeprowadzoną w bibliotekach: Narodowej w Warszawie, im. Czartoryskich oraz

¹⁰ M. Małowist *The Trade in Eastern Europe in the Later Middle Ages*. Por. *Informator o wynikach badań naukowych w Szkołach Wyższych w roku 1964*, „Nauki Humanistyczne”. Warszawa 1965, s. 272.